Ирина Жиленкова

ИМПОРТ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В РОССИЙСКУЮ ИМПЕРИЮ НАКАНУНЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ (1911–1914)

Выяснены импортные приоритеты европейского промышленного капитала вначале XX в. Определены основные факторы, которые влияли на соответствующую политику. Охарактеризован объективный импортный потенциал промышленной продукции. Приведены ключевые статистические данные относительно ввоза продукции на рынки Российской империи. Прослежено специфику деятельности горнопромышленников Донбасса по уменьшению объемов импорта промышленной продукции. Доказано, что, несмотря на слабый экспортный потенциал, ряд промышленных отраслей Российской империи, прежде всего, украинских губерний, нуждались в иностранной продукции.

Ключевые слова: импорт, промышленный капитал, протекционизм, экономический кризис, Российская империя.

Iryna Zhilenkova

IMPORTS OF INDUSTRIAL PRODUCTS OF THE RUSSIAN EMPIRE BEFORE THE FIRST WORLD WAR: UKRAINIAN CONTEXT (1911–1914)

Import priorities of the European industrial capital at the end of XX century are found out. The main factors that influenced on corresponding politics are determined. The objective import potential of industrial products is characterized. The main statistical information concerning import of products to markets the Russian Empire is pointed. The specific of activity of Donbas mining towards the reduction of imports volumes of industrial products is traced. It is proved that though there was weak export potential, many industrial brunches of the Russian Empire needed foreign products, first of all Ukrainian provinces.

Key words: imports, industrial capital, protectionism, the economic crisis, Russian Empire.

УДК 94:334(477:44)

Тимофій Герасимов

СПРАВА КОМПАНІЇ «ЗІНГЕР» НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто вжиті царською владою заходи щодо перевірки торгівельної мережі виробника швейних машин «Зінгер» на предмет шпигунської діяльності на користь Німеччини та її союзників упродовж 1914–1915 рр. Висвітлено перебіг її проведення в містах Правобережної України, що мали філії фірми. Досліджено особливості ведення інформаційної кампанії місцевої преси, скерованої на дискредитацію зазначеного підприємства. Названо причини припинення справи проти компанії «Зінгер» у Російській імперії.

Ключові слова: «Зінгер», Перша світова війна, шпигунство, торгівля, Правобережна Україна.

Велика війна 1914–1918 рр. стала першим у світовій історії військовим конфліктом, що надзвичайно глибоко проник в усі сфери життя населення воюючих країн, незалежно від їх соціального статусу. Перемога у війні потребувала мобілізації величезних економічних і людських ресурсів та швидкої адаптації суспільства до нових правил життя. Тогочасна офіційна пропаганда через пресу постійно наголошувала на необхідності очищення країни від ворожого німецького елементу, що напередодні війни міцно інтегрувався в соціально-економічну та політичну систему Російської імперії. Державу охопила шпигуноманія. Під підозрою в передачі таємної інформації військовим Німеччини та Австро-Угорщини опинялися як мешканці імперії, так і торгово-промислові підприємства. Серед останніх була всесвітньо відома компанія «Зінгер», довкола справи якої в суспільстві тоді зчинився чималий ажіотаж. Водночас вона й донині залишається однією з найбільших загадок в дореволюційній історії російських спецслужб.

В історичній літературі, присвяченій Першій світовій війні, помітне місце посідають спеціальні дослідження, що висвітлюють боротьбу царату з німецьким впливом всередині держави, зокрема на території підросійської України. Вони переважно стосувалися заходів, скерованих на ліквідацію «німецького засилля» в промисловій та аграрній сферах [1]. Насадження владою антинімецьких настроїв у суспільстві згадано також в окремих у працях, що подають повсякденне життя населення впродовж 1914–1917 рр. [2]. Однак, незважаючи на такий науковий доробок, представників вітчизняної історіографії, окреслена в цій статті проблема залишена ними поза увагою.

Джерельну базу нашої праці становлять документи Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, а також матеріали періодичної преси Києва, Житомира, Вінниці та Проскурова, датовані 1915 р.

Мета статті полягає в дослідженні повсякденного життя міст Правобережної України періоду Першої світової війни крізь призму висвітлення боротьби царської влади з іноземним впливом на прикладі детального розгляду справи компанії «Зінгер».

Історія знаменитої швейної машини бере свій початок із середини XIX ст. У 1851 р. у Нью-Йорку А. Зінгером спільно з компаньйоном засновано фірму «The Singer Manufacturing Co». Поява цього якісного товару буквально спричинила революцію у пошитті одягу, швидко завойовуючи ринки по всьому світу. Не дивно, що в 1897 р. більшість з 14 млн швейних машин у Російській імперії були саме її виробництва. Тоді ж у губерніях Правобережної України фірма відкрила магазини в Києві, Вінниці, Житомирі, Бердичеві, Рівному [3, с. 53]. У 1902 р. у підмосковному м. Подольськ запрацював завод, що випускав машини з русифікованим логотипом «Зингеръ».

Ще до війни діяльністю компанії «Зінгер» у Росії активно зацікавилася контррозвідка. Причин для того було більш ніж достатньо. По-перше, незважаючи на американське походження, розташоване у Санкт-Петербурзі (з 1912 р. – у Москві) російське представництво було філією офісу фірми, що знаходився в німецькому Гамбурзі. По-друге, пост директора-розпорядника в Російській імперії займав офіцер німецької армії А. Флор. По-третє, не могло не турбувати те, що завдяки величезній кількості представників-комівояжерів, продавців та рекламних агентів, мережа «Зінгера» повністю покривала територію держави [4].

Перша світова війна збільшила і без того величезний попит на продукцію названої компанії, оскільки багато жінок стали займатися пошиттям одягу для мобілізованої армії. Крім того, нагальна необхідність прогодування себе та дітей змушувала дружин, призваних на фронт чоловіків, опановувати швейне ремесло. Звичною картиною стало придбання на останні гроші швейної машини на виплату, середня ціна якої становила 85 крб. За інформацією однієї з київських газет, деякі агенти «Зінгер», користуючись моментом, стали займатися махінаціями з продажами, безсоромно обдурюючи покупців [5, с. 2].

Із початком війни явний німецький «слід» зазначеного виробника швейних машин усе більше створював підґрунтя для його обвинувачень у шпигунській діяльності на території Російської імперії. При чому, як свідчать джерела, вони, зазвичай, базувалися на чутках та домислах. Досить симптоматичною в тому сенсі є службове листування працівників Волинського губернського жандармського управління (далі – ВГЖУ). Восени 1914 р. названа структура отримала від департаменту поліції відомості, згідно з якими «головна контора фабрики Зінгера доручила своїм агентам з продажу швейних машин зібрати негласним шляхом в районах, що їх обслуговують, інформацію про кількість та назву поселень, із зазначенням в них чисельності садиб та мешканців, а також визначних місцевостей». Озвучена інформація супроводжувалася наказом «силовикам» посилити нагляд за діяльністю представників компанії «Зінгер» та регулярно звітувати про те перед керівництвом управління. Результати були суперечливими. Так, 29 січня 1915 р. (за н. ст.) капітан ВГЖУ рапортував перед начальством: «Кожний агент названого товариства особисто несе покладену на ньому відповідальність по шпигунству, надаючи, кому слід, свої відомості кілька разів на рік». Проте ще того місяця волинський жандармський ротмістр у письмовій доповіді висловив сумніви щодо шпигунської діяльності «Зінгера», посилаючись на те, що статистичні дані фірма збирала із самого початку своєї діяльності з метою широкого розвитку торгівлі [6, арк. 1, 2 зв., 14].

Взимку-навесні 1915 р. нагляд за працівниками фірми «Зінгер» посилювався. Поліція складала їх списки та перевіряла приватну кореспонденцію. Відповідно до зібраної статистики, у Волинській губернії, наприклад, на службі перебувало 140 осіб. Усі мали російське підданство. У Житомирі з 26 працівників 20 були євреями [6, арк. 5, 10–13 зв., 59]. Зауважимо, що значне представництво цієї національності в регіональних відділеннях для території смуги осілості (зокрема правобережних губерній) було типовим, що, власне, давало прихильникам теорії «німецько-єврейської змови» додаткові підстави для звинуваченні компанії в шпигунстві.

У липні 1915 р. поліція розпочала обшуки магазинів та офісів «Зінгера», в ході яких вона вилучала ділову документацію, опечатувала приміщення, описувала майно, допитувала працівників. У Правобережній Україні одним з перших був магазинів у Острозі (21 липня). Знайдене поліцією листування, написане, до речі, на єврейській мові, нічого підозрілого не містило. Наступного дня проведено обшуки в Рівному, Житомирі [6, арк. 81–82, 89] та Вінниці [7, с. 2]. Вночі 25 липня правоохоронці опечатали усі 10 магазинів, розташованих у м. Києві [8, с. 3].

Справжню інформаційну кампанію супроти фірми «Зінгер» розгорнула преса, виступаючи із обвинуваченнями як у шпигунстві, так і в підривній діяльності. У липні 1915 р. вінницький часопис «Юго-Западный край», передруковуючи одну з петроградських газет, писав: «Горезвісний продаж швейних машин у розстрочку спричинив немало горя біднякам, кравчиням і т. д., оскільки агенти

фірми укладали спритні умови, які повністю віддавали клієнтів фірми в її матеріальну залежність» [9, с. 2]. У іншій публікації названого видання доводилося, що покупці швейних машин переплачували вп’ятеро, оскільки, як підраховано, собівартість виробу разом із доставкою мала насправді становити лише 17 крб. [10, с. 4]. Тоді ж із недвозначним заголовком «Зінгер і Ко – шпигунська організація» вийшла проскурівська газета «Земская мысль». У статті, зокрема йшлося про опубліковану в Петрограді записку колишнього працівника компанії із відвертими свідченнями про спосіб її організації. Зазначалося, що «дисципліна серед службовців – не комерційна, а чисто військова: старший молодшому не має права подавати руку, в присутності старшого молодший не має права сидіти, палити і т. д.» [11, с. 4]. Як і варто було очікувати, з акцентом на національне питання виступила чорносотенна газета «Киев». Вона звинувачувала «німецько-єврейську адміністрацію» київського відділення фірми в надмірній експлуатацію рядових «русских» агентів, що до того ж стали безробітними [12, с. 4].

Хоча безпосередніх доказів причетності компанії «Зінгер» до шпигунства так і не знайшли, в серпні 1915 р. щодо неї розпочалася процедура секвестру (заборони користуватися майном, накладене органами влади – примітка автора). У Києві управляти магазинами та збирати плату з клієнтів за машини, придбані на виплату, доручили місцевій казенній палаті [13, с. 1]. У Київській губернії восени того ж року довкола «Зінгера» виникла курйозна та водночас показова ситуація. Тоді в деяких повітах поліція арештувала агентів компанії, які збирали гроші в покупців-боржників та загалом перешкоджали їм це робити. Губернатору довелося розіслати наказ із роз’ясненням, що усі зібрані кошти надходять до київського казначейства. Тому за його наполяганням поліція мала не лише не перешкоджати агентам у їх справі, а й навіть надавати їм відповідну допомогу [14, с. 2].

Власне, восени 1915 р. гучну справу компанії «Зінгер» вирішено на користь її власників. Цьому сприяла відсутність належної доказової бази та, як ми припускаємо, небажання Російської імперії псувати стосунки зі США. Так, у розпал інформаційної війни, вчиненої пресою, директор підприємства в Подольську В. Діксон, котрий мав американське громадянство, погрожував уряду закриттям заводу. Наприкінці вересня Рада Міністрів, розглянувши питання про вжиття заходів щодо названої фірми, розпорядилася призупинити поза театром воєнних дій подальше закриття її магазинів і відділень, а також постановила відкрити закриті раніше установи [4]. Невдовзі відповідне розпорядження послідувало на місця [15, с. 3].

Отже, упродовж 1914–1915 рр. американська компанія «Зінгер», що завдяки тісним російсько-німецьким економічним зв’язкам у довоєнний період, мала значне представництво як на території Правобережної України, так і в усій Російській імперії, опинилася в центрі уваги царських спецслужб та тогочасних засобів масової інформації через підозру в шпигунській діяльності. Незважаючи на значний резонанс, офіційне розслідування проти відомого виробника швейних машин припинили за відсутності безпосередніх доказів та з огляду на економічні та політичні інтереси імперії. Справа компанії «Зінгер» й досі залишається оповитою міфами та суперечностями.

Список використаних джерел

1. Дякин В. С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В. С. Дякин // Первая мировая война. 1914–1918. – М.: Наука, 1968. – С. 227–238. 2. Агасиев И. К. Социально-экономические последствия осуществления «ликвидационных законов» в немецких хозяйствах в годы Первой мировой войны (на примере Волыни и Азербайджана) / И. К. Агасиев // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 1999. – С. 264–273; Білецький П. М. Антинімецька кампанія в Подільській губернії (1914–1917 рр.) / П. М. Білецький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 20 / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2011. – С. 210–219. 2. Лисий А. К. Вінниця у 1914–1917 рр. / А. К. Лисий, Н. М. Марценюк // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. XIII. – С. 226–230; Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–70. 3. Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кін. XIX – поч. XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості: монографія / О. Вільшанська; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2009. – 172 с. 4. Колпакиди А. Спецслужбы Российской империи. Уникальная энциклопедия / А. Колпакиди, А. Север. – М.: Яуза: Эксмо, 2010. – 768 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/book.php?book=1010016. 5. Vivat. «Разсрочки» // Южная копейка. – 9 января 1915. – С. 2. 6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 1335, оп. 3, спр. 130, 203 арк. 7. У всех служащих… // Юго-Западный край. – 10 июля 1915. – С. 2. 8. Закрытие магазинов Зингера // Киевская мысль. – 12 июля 1915. – С. 3. 9. Грандиозные обыски у фирмы «Зингер» // Юго-

Западный край. – 12 июля 1915. – С. 2. 10. Как богатеют на Руси // Юго-Западный край. – 17 сентября 1915. – С. 4. 11. Зингер и КО – шпионская организация // Земская мысль. – 15 июля 1915. – С. 4. 12. «Компания Зингер» // Киев. – 22 июля 1915. – С. 4. 13. Объявление // Южная копейка. – 4 сентября 1915. – С. 1. 14. К секвестру предприятий Зингера // Киевская мысль. – 11 ноября 1915. – С. 2. 15. Разрешение открытия магазинов компании «Зингер» // Жизнь Волыни. – 15 ноября 1915. – С. 3.

Тимофей Герасимов

ДЕЛО КОМПАНИИ «ЗИНГЕР» НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассмотрены принятые царской властью меры по проверке торговой сети производителя швейных машин «Зингер» на предмет шпионской деятельности в пользу Германии и её союзников на протяжении 1914–1915 гг. Освещён ход её проведения в городах Правобережной Украины, имевших филиалы фирмы. Исследованы особенности ведения информационной кампании местной прессы, направленной на дискредитацию указанного предприятия. Названы причины прекращения дела против компании «Зингер» в Российской империи.

Ключевые слова: «Зингер», Первая мировая война, шпионаж, торговля, Правобережная Украина.

Tymofiy Gerasymov

THE CAUSE OF «SINGER» IN THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE PERIOD OF WORLD WAR I

The tsarist power measures of trading net verification of the sewing-machine «Singer» produces for the purpose of spy activity for the benefit of Germany and its allies during 1914 – 1915 are considered in this article. The cause of its realization in the towns of Right-Bank Ukraine with firm branches is elucidated. The peculiarities of information company cause of local press directed to the mentioned enterprise discredit are investigated. The reason of cause stopping against «Singer» company in Russian Empire are indicated.

Key words: «Singer», World War I, espionage, trade, Right-Bank Ukraine.

УДК 94(477.43) «1917»: 352.071

Юрій Лопатовський

УТВОРЕННЯ ІНСТИТУТУ КОМІСАРІВ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Висвітлюється процес виникнення інституту комісарів Тимчасового уряду у Правобережній Україні після Лютневої революції 1917 р., який прийшов на заміну колишнім органам царської адміністрації з метою з’ясування їх місця та ролі в системі органів влади. Відображено умови, в яких відбувалось становлення цього органу. Окреслено основні права та обов’язки комісарів, роль і місце, відведене їм Тимчасовим урядом. Звертається увага на ставлення населення, органів місцевого самоврядування на механізм виникнення даного інституту та вплив на подальше його становлення. Показана підтримка комісарів Тимчасового уряду земствами, на яке у перші весняні місяці уряд намагався зробити ставку. Розкрито заходи, які вживалися для зміцнення становища комісарів, налагодження їх діяльності та формування довіри у громадськості.

Ключові слова: Правобережна Україна, комісари, Тимчасовий уряд, революція, створення, земства.

Трансформаційні процеси, які розпочалися після революційних подій лютого 1917 р. стосувалися усіх рівнів влади. З поваленням самодержавства влада перейшла до рук Тимчасового уряду, який практично відразу ж взявся за встановлення нового ладу в Україні. Одним із перших кроків стало утворення інституту комісарів Тимчасового уряду з метою встановлення порядку та забезпечення підтримки нової влади.

В історіографії проблема виникнення та діяльності інституту комісарів Тимчасового уряду досліджена недостатньо. В основному вона представлена короткими згадками, розглядом даного інституту в контексті дослідження земського управління або революційних подій 1917 р. в цілому. Окремо це питання піднімається у статті П. Гай-Нижника [1], присвяченій інституту місцевих